

В. Зайкин.

Проблеми української літературної критики й естетики в ліберальнім освітленні.

Михайло Рудницький: Між ідеєю і формою. Львів, 1932. Ст. 244, 12^о.

I.

Книжка про основні питання української літературної критики й естетики це в кожному разі небуденна поява в нашій літературно-науковій житті. Здається навіть, що це чи не перша книжка цього роду в Галичині. Написана не фаховим „науковцем“ — „книгогризом“, а одним із найбільш освічених сучасних наших журналістів, книжка ця уявляє собою не систематичний перегляд всіх важніших проблем літературної критики й естетики, а збірку окремих нарисів про різні питання критики й естетики та про деякі течії в західній естетиці XIX — XX ст. Але розуміється, що через це книжка стає тим більше приступною й цікавою для інтелігентного загалу читачів. Появу такої книжки саме нині, серед теперішнього занепаду нашої літературної критики й самої нашої літератури можна б лише вітати, якби не було в ній деяких невідповідних ліберально-релятивістичних уступів; тим більше, що в цій книжці чимало знайдемо свіжих ми ніякі світлих думок, а ще може більш таких, з якими погодитися не можемо, але які повинні викликати в читачів глибше зацікавлення до порушених у книжці питань і виміну думок з їх приводу.

Автор виявляє добре знання різних течій у зах.-європейській естетиці й теорії літератури, орієнтується також в різних напрямках новітньої західної філософії, як мало хто з наших не то журналістів, але навіть і учених; лише з новокантіанською філософією він, здається, мало обізнаний, зокрема з новокантіанською методологією наук¹⁾. Натомість, російська й „російсько-українська“²⁾ естетика, теорія літератури й критика лишилися авто-

¹⁾ Мало знана автором, здається, також історіософія й методологія. З історіософів, що критично та негативно ставляться до т. зв. теорії поступу, автор знає неначе б то самого тільки Сореля. Виходить так, ніби то навіть Шпенглер ставився йому незнаний? (порів.: „Між ідеєю і формою“, с. 233). Впрочім, тут автор міг випадково назвати самого тільки Сореля, хоч, здавалося б, відповіднішим було б покликатися на досконалішу й систематичнішу критику поступу Шпенглера, Ферера (якого інші думки при іншій нагоді наводить автор), Віппера, Бердяєва та ін. Та недостатна знайомість автора з історіософією й особливо з методологією історії виступає й на інших місцях: автор нпр. не знає, що більшість методологів історії відкидає т. зв. категорію кавзальности; автор все ще думає, що одним із головних чи найголовніших завдань історика є вишукування причин різних історичних фактів; а „мірою вартости людей, діл, ідей, суспільних перемін і всіх процесів“ має бути для кожного історика „ідея розвитку або поступу“. Так думали й писали методологи історії в XIX ст., та й то далеко не всі.

²⁾ „Російсько-українською“ літературою (згл. естетикою, критикою, філософією ітд.) називаємо в цій статті твори українських письменників (згл. естетиків, критиків, філософів), які писали виключно або здебільшого поросійськи, як нпр. Богданович, Капніст, Наріжний, М. Гоголь, Короленко, Чехів, Гаршин, Потапенко ітд., чи теж Потебня, Овсяннико-Куликовський, Бугаїв-Білий та ін.

рові мало відомі. У своїм огляді різних естетичних напрямків він не розглядає ні одного з російських та російсько-українських літературознавців і критиків, навіть таких визначних та високоталановитих літературознавців, як Потебня, Овсяннико-Куликовський, Бугаїв-Білий. Російська критика обмежується для автора Белінским, Добролюбовим, Пісаревим та ін. старими російськими критиками¹⁾; при чому автор щиро переконаний, що наддніпрянсько-українська інтелігенція виховувалася (здається аж до революції) на Белінским, Добролюбові, Пісареві, Чернишевським ітд. Можемо запевнити автора, що ті покоління російської та наддніпрянсько-української інтелігенції, що виховувалися на ідеях Белінського, Добролюбова ітд. вже лежать у гробах; для мого ж напр. покоління (що вступало в свідоме життя напередодні або в роках великої війни) Белінский, Добролюбов, Чернишевський, а в значній мірі й Пісарев були вже страшенно перестарілими, архаїчними. Помиляється також автор, коли гадає, що т. зв. російська соціологічна школа (найвизначнішим її представником був Михайловський) розвивала ідеологію Маркса; якраз навпаки: ця „школа“ була в великій мірі опозицією супроти Маркса (й Спенсера) й у філософічних основах своїх виразно трималася ідеалізму. Словом, російська (й „російсько-українська“) філософія, літературознавство й критика це для автора майже terra incognita; якраз найцінніше в них авторові, на жаль, не пощастило пізнати, — проте автор всетаки визнає значну вартість російської культури²⁾.

З західних літературознавців і філософів автор розглядає естетичні літературознавчі теорії Тена, Маркса (й марксистів) Джемса, Бергсона, Бжозовського, Крочого. Якби автор дав систематичний огляд західних естетичних та літературознавчих теорій, ми б мали право запитати, чому автор зупинився саме на цих, а не інших філософах, чому нпр. звернув увагу на Бжозовського, а проминув безперечно інтересніших та впливовіших новокантіянців і т. п.; але автор дає нам нариси, а не систематичний огляд. Тому й питання ми авторові ставити

¹⁾ Та й зі старих крикиків (і естетиків) російських і російсько-українських автор признає (чи взагалі знає) лише критиків ліберального або радикального напрямку. Тим часом для естетики й теорії критики вони якраз мало цікаві. Далеко інтересніші й глибші критики-словянофіли, а особливо „почвенники“ (Ап. Григорьев, Страхов) та ін.; найбільшу ж вартість для естетики мають зі старих російських та російсько-українських критиків, письменників і філософів М. Гоголь, Ф. Достоевський, Потебня й Вол. Соловйов. Ще треба зазначити, що автор очевидно не зовсім вірно уявляє собі характер і зміст критики Белінського, якого вважає, здається, за критика позитивно-соціологічного напрямку й ставить його в один ряд із Добролюбовим, Пісаревим і Чернишевським. Тим часом до згаданого напрямку склотився Белінский лише в останнім періоді своєї діяльності, а перед тим був гарячим прихильником різних романтично-ідеалістичних систем і саме в часі захоплення цими системами написав більшість важніших критичних творів.

²⁾ Особливо дивним видається, що автор не звернув уваги навіть на деякі (правда малочисленні) українські праці з обсягу літературознавства й естетики наддніпрянців, що перебувають на Радянщині, а також ученого емігранта Л. Білецького, в яких розвинені ідеї О. Потебні.

не можемо. З огляду на дуже слабе знання в нас західної філософії й літературознавства, нариси автора про згаданих західних філософів треба признати корисними, хоч деякі з них занадто загальникові.

Та найбільший інтерес і вартість у книжці М. Рудницького представляють не ці нариси про західних філософів, а ті його статті, в яких він критикує давніших і сучасних українських істориків літератури й критиків та розглядає різні проблеми української літературної критики, полемізуючи при цьому зі своїми противниками та висловлюючи деякі свої власні естетичні й літературознавчі погляди. Особливо інтересна й у великій мірі слухна критика української історично-літературної *іби-науки*, не менше цікава, але вже сильно суб'єктивна критика української літературної критики. Автор гірко й цілком справедливо нарікає на дуже низький рівень нашої науки історії літератури й літературної критики. Досліди над історією літератури обернулися в нас в „літературну археологію“, в беззмістовне й безцільне „причинкарство“, у „невпинне порпання у шпартгаллі, про якого літературну вартість у 99 відсотках важко щонебудь сказати“. Від довгих літ уже наші „фахові учені“ — історики літератури (у великій їх більшості), заповнюють „Записки НТШ.“ — усяким „шпартгаллям“, усякими нікому й на ніщо непотрібними причинами й матеріялами, „призбираючи різні дрібні факти із життя зовсім незамітних, часто й безбарвних письменників“ та „передруковуючи різні рукописи, що часто не тільки не кидають нового світла на визначного письменника, а попросту є доказом, що і цей письменник мав свої хвилини слабощів... або забув спалити деякі папери“... Наша наука історії літератури немов би навмисно старалася відгородитися від біжучого літературного життя й взагалі від всіх літературних питань, які могли б інтересувати письменників і читачів. Чим нудніший, чим більш „археологічний“, „мумійний“ характер набирали досліди над історією літератури, тим більш вважалися вони „науковими“. Отже головна увага звернена була все на літературу давньої доби й взагалі на письменників навіть не другорядних, а третьо- і четверторядних; при тому переважно розглядалися питання, що до літератури мають хіба лише посереднє відношення, нпр. про різні дрібні факти з життя письменника, про ортографію його творів і т. п. Взагалі, ця „наука історії літератури“ не має майже нічого спільного ані з наукою, ані з історією, ані літературою (що впрочім не перешкодило декому з представників цієї „мумійної“ науки дістати титул „академиків ВУАН“).

Цей нежиттєвий характер майже всіх наших „наукових“ дослідів над літературою викликав гостру реакцію: знайшлися критики, які зробили висновок, що коли науковий, себто об'єктивний підхід до літератури перемінює її в просекторію, то підхід із протилежного боку — суб'єктивного саме оживить її. Повстала, таким чином, „нова школа боєвих публіцистів“, яка — покликуючись на банкруцтво науки — протиставила мумійним

дослідам причинкарів — „біо - бібліографів“ *політичні гасла* та „фрази про енергетизм або волюнтаризм, які є буцім то останнім словом сучасного світогляду“. Вибравши за найвищу міру літератури — „ідеали національної енергії, волі, віри в свої сили або в перемогу суто-національних прикмет нації, новітні *боєві* критики-публіцисти цілком задовольняються для своїх, майже завжди дуже рішучих, різких осудів цими „темнуватими абстрактами“...; наслідок цього — такий, що „безвартними, а навіть шкідливими стають якийсь там Достоевський, Ромен Ролан, Рабіндранат Тагор, Гамсун, а зате гідним поширення стає звичайний віршомаз, що переробляє на строфи погляди такого боєвого критика“. — Отсе два основні напрями в сучасних наших дослідах та в оцінці літератури; одначе не вважаючи на великі різниці між ними, мають вони спільне те, що „не журяться ніякими літературними проблемами поза свіми особистими готовими схемами“, не мають ніякої філософічної освіти, „чхають на всякі признані величини всесвітньої літератури“, взагалі ігнорують чи просто не знають гаразд європейської філософії, критики, літератури й працюють так, „немов би кожне питання виринало в нас уперше, як в єдинім — самодоцільнім світі, що не потрібує прирівнювати своїх намагань і довершень з тим, що є поза нами“...

Поруч з цими двома найпомітнішими напрямми є ще в нас критика марксіська - більшовицька, марксіська - соціалістична, радикальна, гетьманська, католицька ітд.; кожен політичний напрям має свою „критику“, що „насвітлює“ літературу згідно з його суспільно-політичними ідеалами (вельми характеристичне для автора-ліберала, що католиків ставить він в один ряд з ріжними політичними напрямми, так наче б то католицтво й взагалі християнство було явищем того самого характеру, що й ріжні політичні течії¹⁾). Вся ця критика поневолена суспільно-політич-

¹⁾ Взагалі, все, що пише автор про католицьку критику та відношення католиків до літератури, або дуже наївне або й зовсім нісенітниця. Просто аж дивно стає, як може писати подібні речі людина не тільки вповні інтелігентна, але й один з найбільш освічених наших журналістів. Так нпр. дуже гостро (й слушно) скритикувавши ура-патріотичних критиків, що похвалюють лише твори, надихані зв'язним націоналізмом (і навіть для творів *ідеалістично-націоналістичних* не мають зрозуміння) та відкидають і оголошують *безвартними* навіть геніяльні твори з іншою ідеологією, — далі пише автор, що „не інакше ставиться до літературної творчости Ватикан, що видає індекс із кілька тисяч осудженими творами, між якими є найбільші імена сучасности й минулого...“ Автор тут дуже штучно підтасовує справу з індексом заборонених книжок до справи католицької літературної критики, хоч це — для кожного ясно — справи зовсім ріжні: в індексі можуть бути й твори, яким католицька літературна критика зовсім не відмовляє естетичної вартости, але які містять речі, з релігійного чи суспільного погляду дуже шкідливі. Що ж торкається самої католицької (та взагалі християнської) критики, вона ніде й ніколи не доходила до такого абсурду, щоб назвати безвартними з мистецького погляду твори з іншою ідеологією. Інша річ, що деякі твори, написані з зовнішньо-літературного боку досконало, християнська літературна критика може осудити й з мистецького боку, коли в них є речі аморальні образуючі почуття всякої нормальної людини; але такий твір, не вва-

ними й тому подібними доктринами й ідеалами, вся вона догматична, публіцистична й дидактична. Література для всіх наших критиків різних напрямів має бути лише знаряддям, засобом до здійснення їх суспільно-політичних, національних, релігійних та ін. ідеалів і змагань.

Гостра характеристика, яку дає автор „нашій біо-бібліографічній школі“ „учених“ причинкарів, є у великій мірі слушна, оскільки вона відноситься до галицьких істориків літератури (бо на Вел. Україні таке „причинкарство“ не було й не є пануючим, хоч і там його насаджував не без успіху серед своїх учеників В. Перетц, хоч сам він був не тільки „причинкарем“, але й визначним, європейським освіченим, справжнім істориком нашої давнішої літератури й присвятив навіть чимало уваги спеціальним дослідям над методологією історії літератури). Очевидно, що й серед галицьких істориків літератури можна вказати декого, хоч би нпр. В. Щурата, до кого характеристика, подана автором, не підходить; але автор і сам каже лише про більшість наших фахових „учених“ дослідників історії літератури, отже признає, що є серед них один-два винятки. Чимало слухного (хоч далеко не все) і в негативній оцінці „суб'єктивної“ та „партійницької“ критики. Безперечно справедливе обурення на низький рівень наших критиків, на незнання навіть найважливіших творів, ідей і течій західної філософії, критики, літератури, на вузько-тенденційне засліплення, яке робить ура-патріотичного віршомаза — поетом, а рівночасно не дає їм зрозуміти величності таких геніїв, як Достоєвський, або таких великих талантів, як Р. Тагор і Гамсун.

Та коли автор переходить до висловлення своїх власних тез і бажань, яка повинна бути література й критика, якими шляхами вони мають розвиватися та які завдання перед ними стоять, тут уже автор висловлює дуже багато спірного й сумнівного, а то зовсім неслухного, з чим погодитися абсолютно неможливо.

(Продовження будуть).

жаючи на свою зовнішню досконалість, не може робити на нормальних людей мистецького вражіння і вже через те не може бути признаний за гарний мистецький твір. На цім питанні спиняємося докладніше в останнім розділі нашої статті.

